

ALTUBEREN MAISUTZA EUSKAL HITZEN ARAZOAN

Arrasate, 1979-XII-6

Fr. Luis Villasante

Eusko Ikaskuntzaren Biltzar ospetsua egin zen Gernikan 1922. urtean. Bertan Altube tar Seber jaunak irakasaldi bat eman zuen gai honetaz: "Euskel-itz barrijak. Eurok eraltzeko, erderaak zetara lagun egin bear deuskuen". Kongreso haretako lanak dakartzan liburuan dator (78-93 orrialdeetan).

Altube jaunaren lan hau guti ezaguna dela uste dut. Oroit naiz nola Altube berak egin zidan beronen aipua han Pabeko desterruan bisitatzeraz joan nintzaion batean. Guttigora-behera honela esan zidan: Euskal hitzen arazoari buruz nik badut lan bat Eusko Ikaskuntzaren Gernikako batzarrean. Inork ere ez du aipatzen. Erdi galdua edo ahaztua gelditu da. Baina han erakutsi nuen nik neure ikuspuntua, ene ustez auzi honetan hartu behar den bidea.

Eta hala da. Sistematikoki, goitik behera aztertzen du han euskal hiztegiaren eremua. Gaia menderaturik duenaren maisutzaz mintzo da. Sail honetako katramila eta korapiloak askatzeko argia eta gakoa bere eskuan dituenaren maisutzaz.

Ez dakit kasu gehiegi egin zitzaion orduan. Ez dut uste. Dena dela, lan hau berak estimatua zuen urte asko pasata gero ere. Auzi honi buruz geroago emango dituen irakaspentetan beti bat iraungo du Altubek. Azken batean Linguistika eta Gramatika gaiez liburu asko irakurria zen, eta horietan ikasitako irizpideak euskal hiztegiaren arlora ekartzen saiatuko da Altube.

Gernikako irakasaldiaren helburua eta nondik-norakoa ulertzeko, garai hartan euskal literaturan zer giro eta egoera nagusitu zen gogoratu beharra dago.

Alde batetik, hor zegoen sabindarren eskola. Eskola honen ustetan, hitzen etimologiari begiratzuz, erdal usaia zuen hitz oro hizkuntzatik kendu behar zen. Kendutako hitzak uzten zuten zuloa betetzeko, hitz berriak asmatu behar ziren. Era horretara, euskara, sartu zitzaion zikinkeria orotarik garbitzen zen. Eta bide horretatik abiatuz, zer gehiegikeriak ez ziren egiten! Hizkuntzan sustrairik sakonenak zituzten hitzak ere kanpora jaurtitzen ziren. Eta bat ere izerdirik ez zuten asmakizunak erabiltzen ziren haien ordeaz.

Orduko iritzi okerra, herrian zabaldurik zebilena, hone-la azaltzen du Altubek: Euskerarik onena, zuzenena, jatorrena erderatiko itzik gitxien darabillanena dala: hori sinestara-zi zaio herriari.

Gehiegikieria horien kontra Azkue jauna altxatu zen. Honen irizpidea kontu honetan hara zein zen. Bere hiztegiaren hitzaurrean agertzen du: "En cuanto a las voces exóticas, he incluido aquellas que no tienen equivalente castizo y han tomado carta de naturaleza en el idioma; como *eliza* "iglesia", *lege* "ley", *errege* "rey", *liburu* "libro", *meza* "misa—, etc. Estas voces y todas las del mismo género irán acompañadas de dos signos de interrogación puestos entre paréntesis" (D V E F, p. XV).

Beraz, kanpoko hitzaren ordezkoa etxean badugula uste duenean, Azkuek ere hitz hura baztertu egiten du. Era horretara, Azkuek zabalera eta sustrai handiko hitzak bere hiztegitik kanpoan utzi ditu, esate baterako *fede*, *kolore*, *fruitu*, *familia*, etab. Irizpide hau eta jokabide hau Altubek ez du ontzat hartzen.

Altube jaunak bere lanean ez du izenik aipatzen. Ez ditu, alegia, bere izenez izendatzen ez sabindarrak eta ez Azkue. Hurbilegi zeuden.

Berak hau esaten du bakarrik: "Erderatiko itzen arerijook talde bittan berezi ei-giñaikez. Lenengo, zustraitijak: erderatiko itzik bat ere ontzat emon nai ez-tittuenak; bigarren, biguntxoagotijak: erderatiko itzok ontzat artu geinkezala diñoee oneek, baiña euskera bizijan ikurpen bardiñekorik ezagutzen ez-tanean bakarrik". Hemen Américo Castroren lan bat aipatzen du.

Azkue da, noski, bide hau bere hiztegian segitzen duena. Eta Altube ez dator bat iritzi honekin, eta zinez, hitzaldi guztia edo gehiena bide honen funtsgabea erakustera doa, nahiz eta, esan dudan bezala, Azkueren izenik edo beronen hiztegiaren aipamenik bertan ez egin.

“Ikurpen bateko —dio Altubek—, esan-gura bardiñ-bardiñeko itz bi gitxittan eta aldi laburren baten baiño ezin bizi izaten dira izkereetan. Errijak laister ezbardindu ta erabikotu oi-dittu orretariko itzeen ikurpenok” (81 orr.). Hori horrela delarik, hiztegegilea ez da nor hizkuntzaren hitz bat hiztegitik kanpora botatzeko, horren beharrik ez dugula eta.

Altuberen jarrera auzi honetan garbi eta zalantza izpirik gabekoa azaltzen zaigu lan honetan zehar. Eta badirudi tiroak, nahiz eta izenik ez esan, Azkueri zuzentzen dizkiola: Azkue handiaren hiztegi handian ikusten dituen hutsak nahi dituela salatu.

Oker eta nahaste guztien abiapuntu bezala printzipio hau jartzen du: “zabalgorik txikijena dabeen itz eta izkerakijak, naiz aundijena dabeenak naurri baten iminttea, garrantzi bardiñekotzat artzea” (80 or.). Hau da, Altuberen ustez, oker guztien eta nahaste guztien iturria.

Gero bana-banaka eta xeheki aipatzen eta erabakitzen ditu esparru honetan azaltzen diren kasu eta problema bereziak: erderatiko hitzak zabalgo handia eta sustraikide asko ditueneko kasua; haren ordezkotzat hartu nahi den hitzak esan-gura antzekoa bai, baina berdina ez dueneko; euskal hitz garbia delako horrek, gorputz gutxi duelako, ordezeko izateko egokia izaten ez deneko kasua; esannahi edo adiera berri bat adierazteko, herriko hitz bat aldaera txiki batekin sartu nahi deneko, etab. Kasu guzti hauek aztertzen ditu Altubek etsenplo ugariak aipatuz. Baina jokaera guztiok gaitzesten ditu. Azken batean hizkuntza ilundu, pobretu, erkindu eta nahastu besterik ez dutela egiten, dio.

Hizkuntzari errespetoa zor zaio. “Izkeria nai bezela aldatzeko gauzia dala uste izanik”, oker guzti horiek egin dira.

Lanaren bigarren partean, berriz, hizkera berarizkoak aztertzen ditu, hots, “lenguajes especiales”.

Euskalerrian aspaldidanik bertokotuta ditugun erlijiño-tza, langintza, jolasgintza, dendaritza, etxe-arazo-gintza eta abarrerri dagozkien hitzak baketan utzi behar dira.

Atzerritik orain agertzen zaizkigun makina, erreminta, jostailu, soineko eta komertziotako hitzak, hizkuntzak eskatzen dituen moldaera txiki batzuekin hartu eta kezka gabe erabil daitezke. Jakintzetako hitzak, berriz, latin eta grekotik hartu behar ditugula uste du Altubek, sartalde honetan beste hizkuntzek egiten duten bezala. Azkenik, literaturan hitz berriak sortzeko atea Altubek ez du ixten, baina baldinkizun batzuk jartzen ditu. Literatur maila honetan herriko hizkera-ren izerdiaz gantzututako euskara maite du Altubek. Literatura ederraren maila eta hizkuntza teknikoarena guztiz bereizten ditu Altubek.

Ez noa lan guztiaren azalpen xehea egitera. Hau baka-rrik esango dut: lan hau aztertuz ikusten dela zein argi eta zuzen ikusten zuen Altubek auzi hau. Ez da galtzen. Zehatz-mehatz ezagutzen ditu eremuaren zoko-moko guztiak.

Altuberen kezka nagusia badakigu zein zen: euskara herri hizkuntza bizi bezala indartsu eta osasuntsu bizi zedila. Eta horretarako zein bide hartu behar den esaten digu. Ez, zoritxarrez, euskal idazlerik gehienek eta hiztegi-gileek orduan segitzen zutena. Gaur bizi balitz, nik ez dut dudarik, beste muturretik egiten diren gehiegikeriak ere berdin zigortuko zituen. Neurria gordetzea kosta egiten zaigu, nonbait.

Dena dela, Altuberen maisutza, hiztegi gauzetan, oinarri sendo eta iraunkorretan finkaturik dago. Eta hori ondoko urteetan —hura hil ondoko urteetan esan nahi dut— geroago eta argiago ikusi da.